

Keller Márkus

IDŐSEK LAKHATÁSA

Az Öregek Háza a budafoki kísérleti lakótelepen

„a technika nem öli meg a humánmot, hanem a szocialista társadalom és a szocialista tervezők kezében kiteljesíti azt”¹

Az információs forradalom és a népességrobbanás mellett a hosszabbéletűség is a globális társadalmi kihívások közé tartozik a 21. században. Erősen jelentkezik ez a kérdés Magyarországon, ahol a fejlett ipari társadalmakhoz hasonlóan egyre nő az öregek (azaz a 60 év feletiek) aránya. Nem túlzás az az állítás, hogy a 20. század végére Magyarország (is) az időskorúak és nyugdíjasok társadalma lett.² Tanulmányomban az idősödő társadalom okozta kihívásokat egy másik nagy társadalmi problémával, a lakáskérdéssel kapcsolom össze. Arra keresem a választ, hogy a társadalom előre-gedéséből fakadó problémákat, illetve a lakáskérdés megoldatlanságát egyidőben felismerő kádári vezetés hogyan próbálta a kifejezetten az idősek körében jelentkező tömeges lakásigényeket kielégíteni. Milyen igényeket ismert el legitimnek a kormányzat? Milyen lakástípusokkal próbálták a helyzetet megoldani? Hogyan beszéltek ezeknek a lakásoknak a kapcsán az idősekről a korabeli nyilvánosságban? Ezek lesznek tanulmányom vezető kérdései. Reményeim szerint a válaszok közelebb vezetnek bennünket a korabeli szocialista társadalom önképének a megértéséhez is.

Idősek 1945 után Magyarországon

Ki számít idősnek? Az életszakaszokat különféle szakirodalmak másképp tagolják és nevezik el. A WHO például az 50 és 60 év közötti szakaszt az áthajlás korának, 60-tól 75-ig az idősödés korának, a 75–90 közötti éveket pedig idős-kornak nevezi, 90 fölött aggkorról, 100 év felett pedig matuzsálemi korról beszél.³ A demográfiai szakirodalom mind Magyarországon, mind a nemzetközi vizsgálatokban a leginkább elterjedt nyugdíjkorhatárhoz, a 60 évhez köti az öreg-ség fogalmát. Teszi ezt még akkor is, ha sokak szerint a 65 éves korhatár sokkal inkább megfelelne határvonalként, hiszen a szellemi és testi erők gyengülésének

¹ *Szabolcsi Gábor: A XXII. Kerület. Budapest 5. (1967) 11. sz. 42.*

² *Iván László: Az öregedés aktuális kérdései. Magyar Tudomány 47. (2002) 412.*

³ Uo.

kezdetre inkább ide köthető.⁴ E gondolatmenet mentén haladva vannak, akik egy olyan index kialakítását javasolják, amely a fiziológiai és funkcionális teljesítmény kombinációján alapul.⁵ A jogosan felvetett kérdések ellenére tanulmányomban (alkalmazkodva a korabeli szakirodalom gyakorlatához) a 60 év feletti népességet tekintem időseknek. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy a korabeli és a mai kutatások egyik fontos megállapítása az, hogy a 60 év feletti populáció kifejezetten heterogén, vagyoni és családi helyzet, valamint az aktivitás szempontjából is.⁶

Egy népességnek – szemben az egyénnel – természetesen nincsen kora. Ennek értelmében egy populáció demográfiai öregedése azt jelenti, hogy a népesség korösszetétele megváltozik, nő az idősek aránya a társadalomban, de jelentheti az adott közösség átlagéletkorának változását is. Nyilvánvaló, hogy ez nem egyirányú folyamat, egy adott populáció akár fiatalodhat is.⁷

Annak ellenére, hogy az öregedés mindig is foglalkoztatta az emberiséget, annak gazdasági és társadalmi következményei csak a második világháború után, az 1950-es évek kezdetén kerültek a gazdaságilag fejlett társadalmak figyelmének előterébe.⁸ Ehhez köthető az idősekkel foglalkozó tudománynak, a gerontológiának az intézményesülése. Ez a folyamat Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban már az 1970-es évekre befejeződött, a kontinentális Európában azonban csak jó tízéves késéssel indult meg. A késés egyik következménye az lett, hogy az európai gerontológia sokáig az angolszász eredmények recepciójára épített, és az ott kialakult nézetek határozták meg az európai diskurzust is. Például a máig sokat idézett és használt jelmondatot az American Society of Gerontology már 1949-ben a zászlajára tűzte: „Ne éveket adjunk az életnek, hanem életet az éveeknek!”⁹ Az öregedés szülte problémák élesedésének legfontosabb oka a nyugdíjrendszer egyre szélesebb társadalmi rétegekre való kiterjesztésének igénye és szükségessége, illetve a csökkenő termékenységnek, valamint a halandóságnak a korstruktúrára gyakorolt hatása volt. A magyarországi demográfiai kutatások magas színvonalát jelzi, hogy a társadalom öregedésének problémája már 1955-ben vizsgálat tárgya volt. Ekkor jelent meg a Statisztikai Szemlében Acsády György írása, mely az 1949-es népszámlálás adatai alapján elemezte a „népesség öregedését” és tett ijeszítően pontos becsléseket a jövőbeli tendenciák alakulásáról.¹⁰

⁴ *Dr. Tamásy József*: Az öregedés és néhány egészségügyi vonatkozása Magyarországon. Statisztikai Szemle 62. (1984) 801.

⁵ *Vukovich Gabriella*: A népesség növekedésének néhány társadalmi-gazdasági összefüggése. Statisztikai Szemle 64. (1986) 109.

⁶ *Cseh-Szombathy László*: A nyugdíjasok helyzete és problémái. Demográfia 7. (1964) 89.

⁷ *Valkovics Emil*: A népesség öregedésének tendenciái. Statisztika Szemle 68. (1990) 869.

⁸ *Dr. Tamásy J.*: Az öregedés és néhány egészségügyi vonatkozása Magyarországon. i. m. 800.

⁹ *Matthias Ruoss*: „Aktives Alter(n)“ in der kapitalistischen Arbeitsgesellschaft. In: Prozesse des Alterns. Konzepte-Narrative-Praktiken. Hrsg. Max Bolze et al. Bielefeld 2015. 162–163., 166.

¹⁰ *Dr. Acsády György*: A népesség öregedése. Statisztikai Szemle 33. (1955) 879–899.

A demográfiai szakirodalomban az öregedési folyamat előrehaladottsága szempontjából a társadalmakat az időskorúak arányának nagyságától függően „fiatal”, „érett” és „öreg” korösszetételű csoportba szokták osztani. A besorolás aszerint történik, hogy az időskorúak aránya 7% alatt, 7 és 10% között vagy 10% felett van-e.¹¹ Tamásy József tanulmányában (a szakirodalmi szokásoknak némi- leg ellentmondva) 65 év felett húzta meg az idős kor határát.

Tamásy kutatásai alapján elmondható, hogy Magyarország 1950-ben az idősök arányát tekintve ugyan még az európai átlag alatt maradt, de már az érett társadalmak közé tartozott. A hasonló helyzetű és összehasonlításul kínálkozó kelet-európai országok közül csak Csehszlovákia előzte meg, illetve a sok szempontból a kivételes helyzetű NDK, amelyet már 1950-ben is az „öregedő” társadalmak közé soroltak. Magyarország csak az 1960-as évek közepétől mondhatta magáénak ezt a címet, hogy aztán az 1970-es évekre az európai átlagot is meghaladva, az NDK mögött a második legöregebb (arányaiban a legtöbb 65 éven felüli állampolgárral rendelkező) társadalmú szocialista országgá váljon. A trend az 1970-es évektől tovább folytatódott, s ezen az első világháború alatt meg nem született gyermekek hiánya okozta törés sem változtatott lényegesen. Jól látható az is, hogy némileg más arányokkal, de hasonló utat járt be lényegében az összes szocialista ország.

A magyar társadalomnak az idős, 60–65 év feletti részéről megbízható információkat nyújtanak a korabeli népszámlálások és statisztikai feldolgozások adatai.¹² Az 1949-es népszámlálás idején Magyarország népességének 11,6%-a volt 60 év feletti, ez az arány 1980-ra elérte a 17,1%-ot. Ha ezt a csoportot életkor szerint tovább bontjuk, azt tapasztaljuk, hogy nemcsak a társadalomban, hanem az idősök között is nőtt az idősebbek aránya. Másképpen fogalmazva: az idősök csoportja is öregedett. Míg 1949-ben csak 7,1% volt a 80 évnél idősebbek aránya a 60 éveseknél idősebbek csoportján belül, addig ez a mutató 1980-ra 11,5%-ra nőtt. Még erőteljesebb növekedést tapasztalhatunk a 70–79 évesek között, az 1949-es 29,9%-ról 1980-ra 37,8%-ra nőtt az arányuk.¹³ A 60 éven felüliek közül a nők aránya, megfelelően a nemzetközi trendeknek, magasabb volt, mint a férfiaké, de a korszak eleji (1950) 56%-ról három évtized alatt tovább nőtt 58,6%-ra.¹⁴

Az idősök csoportjának általános jellemzőin túl különösen fontos az, hogy mit is jelent a társadalom számára, hogy egyre nagyobb része lesz 60 éven felüli, nyugdíjas, azaz olyan ember, aki már nem dolgozik. A termelő munkából való kiesés ára körül forgott a nyugdíjasokkal, idősökkel foglalkozó publikációk egy

¹¹ Dr. Tamásy J.: Az öregedés és néhány egészségügyi vonatkozása Magyarországon. i. m. 802–803.

¹² A továbbiakban, elfogadva a korabeli és mai külföldi és hazai szakirodalmat, a 60 évnél idősebbeket tekintjük idősenek.

¹³ Vukovich G.: A népesség növekedésének néhány társadalmi-gazdasági összefüggése. i. m. 111.

¹⁴ Dr. Tamásy J.: Az öregedés és néhány egészségügyi vonatkozása Magyarországon. i. m. 805.

meghatározó része. Az életkor szerinti eltartottsági mutató az, aminek segítségével a demográfusok igyekeztek számszerűsíthető választ adni erre a kérdésre. A száz 15-59 évesre jutó 60 feletti eltartottak száma ezt igyekezett megmutatni. Ezen a területen drámai növekedésnek lehetünk szemtanúi, hiszen az 1949-es 18,27-ről 1980-ra 27,99-re nőtt azoknak az időseknek a száma, akiket 100 15-59 év közöttinek el kellett tartania. Még gyorsabb a növekedés, ha azt vizsgáljuk, hogy 100 aktív keresőre hány inaktív kereső (azaz nyugdíjas) jut: ez az érték az 1960-as 7,27-ről, 1980-ra 29,64-re nőtt, tehát a növekedés 30 év alatt több mint négyszeres volt.¹⁵ Nemzetközi, egészen pontosan szocialista kontextusba helyezve ezeket az adatokat, azt láthatjuk, hogy Magyarország az NDK mögött a második helyen állt a 100 produktív korúra (15-59) jutó öregkorúak (60 év feletti) számában 1980-ban.¹⁶ Az ellátandók arányának ilyen mérvű növekedése anyagiakban is kifejezhető. 1952-ben a magyar állam a nemzeti jövedelem 1,9%-át fordította a nyugdíjakra, 1962-re ez az összeg már 3,8%-ra nőtt.¹⁷

A nyugdíjakra fordított anyagi források gyors növekedése ellenére az egyes személyeknek kifizetett nyugdíjak összege az 1950–1960-as években nem igazán mondható magasnak. Az 1. táblázat a nyugdíjak összegének megoszlását mutatja 1963-ban.

1. táblázat A vizsgált nyugdíjak megoszlása a nyugdíj nagysága szerint (%)

A nyugdíj összege (forint)	Az összes	A saját jogú
	nyugdíjasok megoszlása	
–200	3,4	0,7
200–399	21,4	5,7
400–599	29,0	32,2
600–799	23,5	30,8
800–999	11,2	15,1
1000–1199	5,5	7,4
1200–1399	3,2	4,4
1400–1599	1,2	1,6
1600–1999	1,2	1,5
2000–	0,4	0,6
Összesen:	100,0	100,0

Forrás: *Dr. Szabady E.*: Az öregedés gazdasági és társadalmi következményei Magyarországon i. m. 1060.

¹⁵ *Vukovich G.*: A népesség növekedésének néhány társadalmi-gazdasági összefüggése. i. m. 112.

¹⁶ *Dr. Tamásy J.*: Az öregedés és néhány egészségügyi vonatkozása Magyarországon. i. m. 806.

¹⁷ *Dr. Szabady Egon*: Az öregedés gazdasági és társadalmi következményei Magyarországon. Statisztikai Szemle 41. (1963) 1060.

Az adatok azt mutatják, hogy a nyugdíjasok 88,5%-a havonta kevesebb mint 1000 Ft nyugdíjat kapott, sőt a nyugdíjasok nagy többségének (53,8%) folyósított havi összeg 600 Ft alatt maradt. Ez annak fényében különösen kevés, hogy 1963-ban az állami szektorban foglalkoztatottak havi átlagkeresete már 1684 Ft volt.¹⁸ De nemcsak az átlagfizetés és az átlag nyugdíj között volt hatalmas távolság, hanem a személyes élethelyzetekben is nagy anyagi veszteségekkel járt a nyugdíjba menetel. 1963–1964 telén Andorka Rudolf és Cseh-Szombathy László vizsgálta (egy KSH kutatás keretében) a budapesti nyugdíjasok helyzetét. Ez a vizsgálat kimutatta, hogy a budapesti nyugdíjasok 69%-a az utolsó fizetésének 50-69%-át kapta csupán nyugdíjként, de 19%-nyi volt az a csoport is, amelynek tagjai a fizetésüknek kevesebb mint 50%-át kapták nyugdíjként.¹⁹ Nehezen vitatható, hogy a bevételek ilyen arányú csökkenésének a személyes kiadások átstrukturálásához és ebből fakadóan az életmód átalakításához is kellett vezetnie.

Ennek is köszönhető, hogy a nyugdíjkorhatár elérése sokaknál nem jelentette automatikusan a nyugdíjba menetelt. A nyugdíjkorhatár feletti munkás-alkalmazotti réteg 19,8%-a volt 1960-ban aktív kereső, azaz minden ötödik nyugdíjkorhatárt betöltött személy még tovább dolgozott.²⁰ A nyugdíj utáni munka szükségességét még jobban mutatja, ha férfi-nő bontásban vizsgáljuk az adatokat, hiszen a nyugdíjkorhatár feletti férfiak 32,4%-a volt aktív kereső ugyanebben az időpontban. Ennek a kevés nyugdíj mellett a legfontosabb oka az volt, hogy az 1950–1960-as években nem mindenkinek volt meg az idősebb korosztályból a nyugdíjba vonuláshoz szükséges 10 évnyi államilag biztosított munkaviszonya.

Az idősek (és általában a különböző korcsoportok) lakásviszonyairól a népszámlálási statisztikai felvételek sajátosságai miatt viszonylag kevés adat áll rendelkezésre.²¹ Némi támpontot adnak a KSH nyugdíjasokról készült felmérései, de az első, valóban az idősek lakáskörülményeit bemutató és elemző kutatásra csak az 1980-as években került sor. Ernst Gabriella elsősorban az önálló életvitel megtartásának lehetősége szempontjából vizsgálta az idősek lakáshelyzetét. Ennek alapján elmondható (és nagy valószínűséggel igaz ez a korábbi évtizedekre is), hogy a 60 év feletti lakáskörülményei minden mutató alapján rosszabbak voltak, mint a fiatalabb korosztályhoz tartozóké.²² A lakások felszereltségét vizsgálva szembetűnő, hogy a 60 évnél idősebbek által lakott lakások 49%-ában nem volt fürdőszoba, 26,4%-ában nem volt gáz, míg ugyanezek a jellemzők a

¹⁸ *Cseh-Szombathy L.*: A nyugdíjasok helyzete és problémái i. m. 96.

¹⁹ *Cseh-Szombathy László – Andorka Rudolf*: Budapesti nyugdíjasok. Statisztikai Szemle 43. (1965) 685.

²⁰ *Dr. Szabady E.*: Az öregedés gazdasági és társadalmi következményei Magyarországon i. m. 1057.

²¹ *Farkas E. János – Vajda Ágnes*: A lakásstatisztikai adatközlések, 1920–1990 (III.) Statisztikai Szemle 68. (1990) 245–246.

²² *Ernst Gabriella*: Az öregkorú népesség lakáshelyzete. Szociálpolitikai Értesítő 3. (1985) 3. sz. 127–147.

60 év alattiak által használt lakásoknak csak 29,6 és 15,6%-ánál figyelhető meg. Az adatokat különböző településtípusok szerint elemezve elmondható, hogy a 60 évnél idősebb népesség Budapesten, a városokban és a községekben is lényegesen gyengébb komfortfokozatú lakásokban élt, mint a fiatalabb nemzedékek.²³ Szintén az életminőséget rontja és az önálló életvitel lehetőségét nehezíti, (még akkor is, ha a különbségek csak néhány százalékra tehetőek), hogy az öregek lakásai nagyobb arányban voltak távol az élelmiszerboltoktól, a gyógyszertáraktól és a tömegközlekedési eszközöktől, mint a 60 évnél fiatalabbak lakásai.²⁴ Az idősek lakhatási gondjait tovább tetézte, hogy a rosszabb minőségű, előnytelen helyen lévő lakások fenntartásának a költségeit nagyrészt maguknak kellett viselniük. Következménye volt ez annak, hogy a különböző kutatások szerint a 60 évnél idősebbek nagy része a lakásának tulajdonosa vagy a tulajdonos családtagja volt, és csak kis részük élt (állami vagy tanácsi) bérlakásban.²⁵

Az idősek problémája a tudományos diskurzusban

A statisztikai adatok ismeretében az idősek és a társadalom öregedésének a problémája már az 1950-es évek közepétől világossá vált a magyar tudományosság számára. Ebben a kezdeti időszakban elsősorban a demográfia felől közelítettek a kérdéshez. Az 1950-es évek második felében jellemzően az idősek számarányának növekedéséből fakadó gazdasági terhekre hívták fel a figyelmet.²⁶ A kilépést ebből a szemléletmódból és az öregek csoportjának részletesebb, alaposabb leírását az Andorka Rudolf, Cseh-Szombathy László és Szabady Egon fémjelezte kutatások hozták magukkal 1963 és 1965 között,²⁷ a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) megbízásából. Ezek voltak az első olyan szisztematikus vizsgálatok, melyek az idősek helyzetének felmérését célozták. Az általános tendenciák mellett elsősorban a nyugdíjasok kultúra-fogyasztására, anyagi helyzetére, családon belüli pozíciójára kérdezett rá a vizsgálat, és egyik fontos tanulsága a nyugdíjasok körében tapasztalható változatosság, sokszínűség volt.

²³ Uo. 131., 134–135.

²⁴ Uo. 139.

²⁵ Az öregek helyzete és problémái. Statisztikai időszaki közlemények 249. Bp. 1972. 220.; *Ernst G.*: Az öregkorú népesség lakáshelyzete i. m. 145–146.

²⁶ *Aczady György*: A népesség öregedése. Statisztikai Szemle 33. (1955) 879–899.; Az öregedés. Szerk. Aczady György. Bp. 1957.

²⁷ A nyugdíjasok helyzete. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoport Közleményei 2. Bp. 1963.; *Dr. Szabady E.*: Az öregedés gazdasági és társadalmi következményei Magyarországon. i. m. 1055–1062.; *Cseh-Szombathy L.*: A nyugdíjasok helyzete és problémái i. m. 88–103.; *Andorka R. – Cseh-Szombathy L.*: Budapesti nyugdíjasok i. m. 675–700.

Magyarországon az 1960-as évek közepén az öregek „társadalmi gondozása” csak a szociális otthonokon keresztül folyt, hivatalos otthonápolás még nem létezett, ezért a KSH 1964–1965-ös kutatása a szociális intézmények problémáit elemezte. A széleskörű vizsgálatban az összes állami intézet és szakigazgatási szerv vizsgálata mellett a bentlakók egyharmadával kérdőíves interjú is készült.²⁸ A kutatás világossá tette, hogy ezek az intézetek nem kizárólag, de leginkább az idősek elhelyezését szolgálták, s hogy ezen belül egyszerre láttak el ápolási funkciót és adtak otthont a magányosoknak. Nagyon különböző feladatoknak kellett tehát megfelelniük, olyan feladatoknak, melyek nehezen egyeztethetőek össze egymással. A kutatás másik fontos tanulsága az volt, hogy a szociális otthonokat inkább jellemző kórházi fegyelem lényegében lehetetlenné tette a még szellemileg és fizikailag épebb bentlakók aktivizálását, így őket fokozatosan apatikussá változtatta. Ugyanakkor a megfelelő személyzet hiánya miatt az ápolási funkciókat sem tudták ezek az intézmények jól ellátni. A KSH jelentésének konklúziója tehát az volt, hogy elő kell készíteni a szociális otthonok átszervezését, a kórházjellegű és az otthonjellegű intézmények egymástól való elválasztását és kialakítását.²⁹

Az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején szemléleti változás figyelhető meg az idősekről folyó tudományos diskurzusban. Az addig inkább demográfiai megközelítésű és a KSH által szervezett kutatások irányai kinyíltak, az öregedés problémája „társadalmisításra került”, azaz több állami intézmény és társadalmi egyesület együttesen igyekezett megoldást találni a társadalom öregedésével kapcsolatosan felmerülő kérdésekre.³⁰ Ennek a folyamatnak egyik legfontosabb jele az Egészségügyi Minisztérium által 1970 szeptemberében szervezett *A társadalmi erők fokozottabb bevonása az időskorú állampolgárok szociális támogatásába* című anket, amelyen képviseltette magát a Pénzügyminisztérium, a Minisztertanács Tanácsai Hivatala, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a Termelősövetkezetek Országos Tanácsa, a KISZ, a Nőtanács és a Vöröskereszt.³¹ Az egészségügyi miniszter első helyettese, Parádi László által felvázolt problématerkép elemei a következők voltak: a résztvevők szerint fel kell hívni a közvélemény figyelmét az öregedés problematikájára és el kell érni azt, hogy a társadalom megértőbb legyen az idősekkel szemben és segítő magatartást

²⁸ *Heinz Ervin*: A szociális intézetek és gondozottaik helyzete. Bp. 1966. 99–100.

²⁹ *Szabady Egon*: Előszó. In: *Heinz Ervin*: A szociális intézetek és gondozottaik helyzete i. m. 9–10.

³⁰ Az időskorúak helyzete és problémái (1955–1980) In: *Öregek az íráskor tükrében*. Összeáll. Andrássy Márta. Bp. 1989. 10–20.

³¹ Az időskorúak szociális támogatásának fokozása a társadalmi segítség fejlesztésével: tájékoztató az állami és társadalmi szervek 1970. szeptember 7-én és 8-án megrendezett országos ankétjáról. Gyula 1971. 11.

tanúsítson irányukban. Ennek eléréséhez nagyobb összhangra van szükség az állam és a társadalmi szervek között, illetve hatékonyabb módszerek kidolgozása is szükséges.³² A problémák megoldásához egy országos akcióprogramot és egy munkabizottság létrehozását javasolták.³³

Valószínűleg az ankétot készítette elő egy 1968-ban az Egészségügyi Minisztérium által megrendelt kutatás, amely a szociális intézetek és gondozottak új, teljes körű felmérését célozta. A kutatás eredményei azonban csak az ankét után jelentek meg. A vizsgálatot lezáró tanulmány egyik legizgalmasabb hozadéka az volt, hogy itt jelent meg először a szakirodalomban az a tézis, miszerint az öregség és a szegénység nem mindig jár együtt, sőt nőtt a viszonylag magasabb jövedelemmel rendelkező öregek aránya. Az intézmények fejlesztésénél ezért érdemes az ő igényeikre is gondolni a jövőben, s új intézménytípusokra és gondozási formákra van szükség.³⁴

A „társadalmisítás” mellett az 1970-es évtized az öregedéssel és az idősekkel foglalkozó tudomány, a gerontológia magyarországi megjelenésének az ideje. Egyre több olyan könyv látott napvilágot, amely az öregekre nem pusztán segítségre szoruló csoportként tekintett, hanem (támaszkodva Cseh-Szombathy és Andorka kutatásaira) az öregedést komplex, demográfiai, egészségügyi, szociológiai megközelítésből igyekezett elemezni. Megjelent az első könyv a szociálgerontológiáról, kutatásokra hivatkozva érveltek az öregedő munkások értékesége mellett, és 1976-ban elkészült a tudományterület első tankönyve is.³⁵ Ezzel párhuzamosan tovább folytak a KSH felvételei a nyugdíjkorhatárt betöltöttekről.³⁶

Az egyre sokoldalúbb és egyre sűrűbb kutatási mező ellenére a megjelenő munkák következtetései mindig ugyanazok: egyrészt, hogy Magyarországon rendkívül gyorsan (még a nyugat-európai országoknál is gyorsabban) nő a 60 éven feletti népesség aránya, másrészt, hogy erre a helyzetre, melyet egyszerre kell(ene) kezelni gazdasági, társadalmi és egyéni (pszichológiai) szinten, Magyarország nincs felkészülve. Ezekre a tézisekre épülve a kijelölt teendők is hasonlóak voltak. Képviseletet kell adni a nyugdíjasoknak, hogy ne csak passzív elszenvedői legyenek a változásoknak, hanem alakítói is, a nyugdíjasok általános helyzetét javítani kell, amint a területi gondozást és az intézeti ellátást is, ezek differenciálásával.

³² Uo. 13., 21.

³³ Uo. 48–49.

³⁴ *Malinszki László*: Szociális otthoni statisztikai felmérés és tanulmány. Bp. 1971. 14.

³⁵ *Hun Nándor*: Bevezetés a szociális gerontológiába. Bp. 1972.; *Pogány György*: Öregedés – foglalkoztatás. Bp. 1971.; *Villányi Piroska*: A szociális gerontológia. Bp. 1976.

³⁶ *Illés György*: A nyugdíjasok foglalkoztatása 1970-ben. Statisztikai Szemle 50. (1972) 1142–1154.; *Az öregek helyzete és problémái i. m.*; Magyarország legöregebb lakói. Szerk. Cseh-Szombathy László et al. Bp. 1977.

Fontos teendőként jelent meg folyamatosan a megfelelő szakszemélyzet képzése, és végső soron egy országos szociálpolitikai koncepció kidolgozása is. Az utólagos megfigyelő kegyelmi pozíciójából elmondhatjuk, hogy mindezekre a hetvenes évek végéig nem került sor.

Az Öregek Háza a budafoki kísérleti lakótelepen

Az Öregek Háza

Az eddigiek alapján biztosan állítható, hogy az idősök arányának a növekedése a magyar társadalomban nemcsak kimutatható volt a statisztikai adatok alapján – és ez a tény tudományos kutatások tárgya is lett –, hanem olyan problémává vált, amelyre az állami szervek is reagálni kívántak. Igaz ez az idősök lakhatási gondjaira is. A lakáskérdés megoldására tett állami lépéseknél őket sem lehetett kikerülni. Már 1961-ben *Az öregek lakáshelyzete* címmel publikált cikket Zoltán László és V. Spiró Éva a *Magyar Építőművészetben*, sürgetve a kérdés megoldását és külföldi példák alapján kijelölve az eldöntendő dilemmákat, megjelölve a lehetséges válaszokat is. Az általuk javasolt, akkor „szállodaháznak” nevezett épülettípus lényegében megelőlegezte a Spiró Éva által később megtervezett Öregek Háza összes jellemzőjét.³⁷

Az, hogy ez a korai javaslat meg is valósult, részben annak köszönhető, hogy 1965-ben az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága egy kollokviumot szentelt az öregek lakásproblémáinak. Ezen a kollokviumon a Lakóterv³⁸ főmérnöke, Zoltán László képviselte Magyarországot, aki az idősök igényeinek megfelelő lakás- és épülettípusok tervezésének (mint láttuk) egyik hazai motorja volt. Nem véletlen, hogy az első, egy újonnan felépített lakótelep keretében megvalósított, kifejezetten az idősök számára szánt épület tervei is a Lakótervben készültek. A növekvő időskorú népesség, az általuk lakott, de nehezen fenntartott lakások magas száma, a szociális otthonok túlterheltsége és tisztázatlan profilja, valamint a 60 éven felüliek egyre nagyobb rétegének a vágya, hogy önállóságát megtartva, mégis szolgáltatásokkal ellátva élhessen, egy sajátos megoldás után kiáltott. A felsorolt kívánalmak együttesének leginkább az Európában már helyenként kipróbált, de még viszonylag új lakásforma, a „szállodaház”, más néven „otthon-lakás” felelt meg. Ennek az új lakóépület-típusnak volt az első tudatos megvalósítása a budafoki kísérleti lakótelepen 1968-ban felépült Öregek Háza. Az épületet a

³⁷ Zoltán László – V. Spiró Éva: *Az öregek lakáshelyzete*. Magyar Építőművészet 10. (1961) 5. sz. 44–45.

³⁸ Lakó- és Kommunális Épületeket Tervező Vállalat, amely 1952 és 1995 között működött.

Lakótervben dolgozó, a kor Ybl-díjjal kitüntetett női sztárépítész, Spiró Éva tervezte.³⁹

Az Öregek Házát befogadó Budafoki Kísérleti Lakótelep 1966 és 1975 között épült. Tervei a Tervezésfejlesztési és Típustervezési Intézetben készültek. Az építők célja az volt, hogy a „házgyári alapon létesített nagy lakótelepek közösségi, jóléti, művelődési és épületigényei“ kapcsán felmerülő problémákra gyakorlati választ adjanak⁴⁰ A hangsúly itt a házgyárakon volt, hiszen az időben legközelebbi kísérlet, az Óbudai Kísérleti Lakótelep még a hagyományos technológiával épült. Az Óbudai Kísérleti Lakótelephez hasonlóan azonban nemcsak új technikai megoldásokat kerestek, hanem újra nekiveselkedtek a szocialista életmód, lakáshasználat kialakításának is. Modern technológiai keretben kívánták a hagyományos lakáshasználati módot meghaladni. Ennek az életmódkísérletnek lett az eredménye az „üzemeltetett lakhatás” koncepciója.⁴¹ E koncepció szerint az addig klasszikusan a lakás által ellátott funkciókat társadalmasítani, azaz közösségi szolgáltatásokkal helyettesíteni lehet és kell is. Ilyen kiváltható funkciónak tekintette többek között Tenke Tibor, a lakótelep meghatározó építész a főzést, mosást, vendégvárást vagy a gyerekekre való felügyeletet. Ennek a kiváltásnak a korabeli logika szerint kettős előnye volt, egyrészt kisebb lakásokat lehetett építeni, másrészt a lakókat egy közösségibb, a szocialista társadalomnak inkább megfelelő lakáshasználat felé terelte. A házimunka alól való felszabadítás gondolata a budafoki Öregek Háza megvalósulásakor is fontos szerepet játszott, szinte nincs is olyan sajtóbeszámoló, amelyben ez a szempont ne szerepelne. Továbbá, még évekkel később is a kollektív lakhatás egyik megvalósult magyarországi példaként hivatkoztak a budafoki Öregek Házára, illetve a mintája alapján épült társaira.⁴²

A kísérlet középpontjában lévő, Tenke Tibor által tervezett három magasház akkor egészen új technológiának számító csúszózszaluzatos eljárással épült fel 1966 és 1968 között. 1968-ra készült el a hozzájuk tartozó és az üzemeltetett lakhatás koncepciójában fontos szerepet játszó szolgáltatóház is.⁴³ Ebbe a környe-

³⁹ Lira és Logika. Beszélgetés Spiró Éva Ybl-díjas építésszel. Budapest 7. (1969) 5. sz. 15–16.; *Kovács Judit*: Éva mérnök. Lányok, Asszonyok 26. (1970) 7. sz. 14–15.; *Csákváry Margit*: A fogadalom. Lányok, Asszonyok 31. (1975) 12. sz. 13.

⁴⁰ *Csorba Tibor*: Építési kísérletezések – kísérleti lakótelepek. Műszaki tervezés 12. (1972) 1. sz. 34.

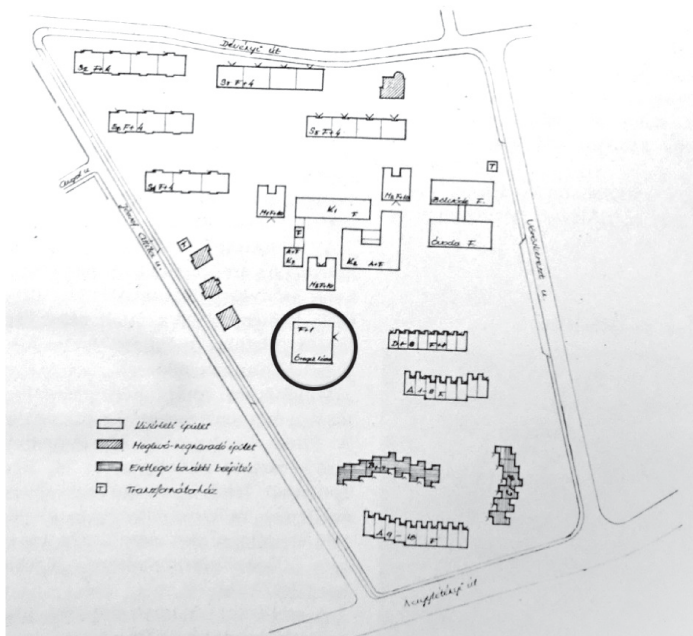
⁴¹ Budafoki kísérleti lakótelep. Írta és rendezte: Babura László. ÉM Építésügyi Tájékoztatói Központ Filmstúdiója. Bp. 1966. (<https://bit.ly/2DKn18c>, letöltés 2020. júl. 20.)

⁴² *Varga Zsuzsa*: Családi szálloda. Népszava, 1979. december. 29. 4.; *Szinai János*: Korszerű lakásforma – korszerű életforma. Budapest 14. (1976) 3. sz. 1–4.

⁴³ *Csorba T.*: Építési kísérletezések – kísérleti lakótelepek. i. m. 36.

zetbe, „ahol a családok együtt élhetnek szüleikkel” illeszkedett bele az Öregek Háza – a szolgáltatóházra támaszkodva.⁴⁴

1. kép A Budafoki Kísérleti Lakótelep helyszínrajza, körrel jelölve az Öregek Háza

Forrás: Csorba T.: Építési kísérletezések – kísérleti lakótelepek i. m. 35.

A 25 lakóegységet magában foglaló Öregek Háza, a lakótelep meghatározó épületeivel egyidőben, 1968-ban készült el. Az épületbe belépve egy tágas hall fogadta a lakókat. A hall körül helyezkedtek el a földszinten és az emeleten a garzonok. A kis lakások legfontosabb és legnagyobb helyisége a 17,1 m²-es lakószoba volt. Ezt kiegészítette egy 3,77m²-es fürdőszoba wc-vel, illetve egy 4,62 m²-es előszoba, amely egy főzőasztalkának is helyet adott. Ez az asztalka szándékosan csak kisebb, kiegészítő jellegű főzésre volt alkalmas, hiszen az étkezést a lakótelep szolgáltatóházán keresztül kívánták megoldani.⁴⁵ Szintenként közösségi helyiségeket alakítottak ki, rádió-, tv- és kártyaszoba, könyvtár és fűthető, kertre néző műhelyszobák szolgálták a lakók szórakozását.⁴⁶

⁴⁴ Budafokon épül az első öregek háza. Népszava, 1963. december 19. 8.

⁴⁵ Szamosi Miklós: Öregek háza a budafoki kísérleti lakótelepen. Műszaki Tervezés 8. (1968) 8. sz. 16.

⁴⁶ Csorba T.: Építési kísérletezések – kísérleti lakótelepek. i. m. 37.

A szobák bútorozottak voltak. Minden szobában két heverő, pipere- és munkaasztal, szék, karosszék színes huzatokkal és tágas, a „normán felül méretezett” beépített szekrény várta a beköltözőket.⁴⁷ Központi fűtés, meleg víz, hűtőszekrény, szőnyegpadló, süllyesztett kád kapaszkodó rúddal, a túlmelegedést jelző villanyrezsó és nővérhívó csengő tette a lakók életét kényelmesebbé és biztonságosabbá.⁴⁸ Az Öregek Háza által nyújtott szolgáltatásokat a hetenkénti takarítás, a házban lakó, rugalmas munkaidőben dolgozó, szakképzett ápolónő, helyben rendelő körzeti orvos egészítette ki. Külön díjazásért ebédet is lehetett rendelni.⁴⁹ Minimális változtatásokkal, ezen paraméterek alapján épültek meg a következő évek nyugdíjas házai Budapesten és Tatabányán.⁵⁰

Célcsoport

Az Öregek (későbbi néven nyugdíjasok) Háza felépítése mellett megfogalmazott legfontosabb érvek egyike az volt, hogy differenciálni kell az idősek számára nyújtott ellátásokat, mivel a korabeli kutatások azt jelezték, hogy túl sok különböző igényű ember zsúfolódik össze az amúgy is elégtelen kapacitású szociális otthonokban. Ennek következtében a szociális otthonok képtelenek voltak megfelelni a lakóik által támasztott igényeknek.⁵¹ A sokféle igény közül melyeknek kívánt megfelelni a nyugdíjasok háza? Másképpen fogalmazva: a nyugdíjasok mely csoportjának szánták ezt a típusú gondoskodási formát?

A korabeli sajtóbeszámolók, a hivatalos nyilatkozatok és a felvételi kritériumok alapján a következő kép rajzolódik ki. Egyrészt egészséges nyugdíjasoknak szánták az Öregek Házában lévő apartmanokat, hiszen a beköltözés egyik feltétele az önellátás orvosilag igazolt képessége volt. Másrészt jó minőségű ingatlannal rendelkező nyugdíjasokat hívtak az Öregek Házába, hiszen csak azoknak a jelentkezését fogadták el, akik hajlandók és képesek voltak egy komfortos, fővárosi tanácsi bérlakást leadni a felvételért cserébe.⁵² Harmadrészt gazdag nyugdíjasok előtt nyitották meg az Öregek Háza kapuit, olyan személyeknek, akiknek a nyugdíja 1969-ben egy fő esetén meghaladta a havi 1400, két fő esetén a havi 1900 forintot (később ez az összeg emelkedett).⁵³

⁴⁷ Szamosi M.: Öregek háza a budafoki kísérleti lakótelepen i. m. 16.

⁴⁸ Fedor Ágnes: Felépül az első „öregek háza”. Magyar Nemzet, 1967. december 30. 5.; Pongrácz Zsuzsa: Házak – nyugdíjasoknak. Budapest 13. (1975) 5. sz. 12–15.

⁴⁹ Vándor Pál: Az első albérlők háza Kelenföldön, az első öregek háza Zuglóban épül. Népszava, 1971. január 24.; Pongrácz Zs.: Házak – nyugdíjasoknak i. m. 12–15.

⁵⁰ Újbelyi Jenő: Zuglói lakótelep, „öregek háza”. Műszaki Tervezés 11. (1971) 8. sz. 16.

⁵¹ Heinz E.: A szociális intézetek és gondozottaik helyzete i. m. 99–100.

⁵² Dr. Dobos Ödön: Nyugdíjasok Háza Budafokon. Budapest 6. (1968) 8. sz. 24.

⁵³ Vándor P.: Az első albérlők háza i. m. 24.; Szenes Imre: Nyugdíjasok háza – több és olcsóbb lakás. Népszava, 1969. február 28. 3.

Ez a kívánalom különösen annak fényében szigorú, hogy a budafoki Öregek Háza megnyitásakor, 1969-ben, az átlagos nyugdíj 664 Ft volt Magyarországon, de még öt évvel később is jóval alatta maradt (1121 Ft) a Fővárosi Tanács által elvárt havi bevételnek.⁵⁴ Ezt a magas felvételi összeget azzal indokolták, hogy a kezdetben 400, majd 600 Ft-os rezsi költség, mely az ebéd és az áram díján kívül magában foglalt mindent, ne terhelje meg végletesen a jövődő lakók pénztárcáját.

Jól látszik, hogy a kádári állam egy nagyon jól körülhatárolt, különlegesen jó helyzetben lévő nyugdíjas réteg igényeire igyekezett reagálni az Öregek Házával. Spiró Éva a nyugdíjas ház tervezője arra a kérdésre válaszolva, hogy kit várnak az Öregek Házába, ezt így fogalmazta meg: „magányos öregeket, akiknek van becsületes nyugdíjuk, de nincs kivel beszélgetniük”.⁵⁵

Miért jó az „Öregek Háza”?

A rászorultsági elvtől való elfordulás jelenik meg a nyugdíjasok házáról szóló diskurzus azon részében is, amely ennek az intézménynek az előnyeit, pozitív hozzáadékát igyekszik megfogalmazni. Az Öregek Háza mellett elhangzott érveket két csoportra lehet osztani. Az érvek egyik csoportja, az új gazdasági mechanizmustól talán nem függetlenül, közgazdasági szempontokkal támogatja meg ezt az új lakhatási formát, a másik inkább a pszichológiai, életmódbeli előnyökre hivatkozva igyekszik igazolni annak létjogosultságát.

A gazdasági érveknek az volt a magja, hogy a nyugdíjas házak építése pénzügyileg már önmagában is nyereséges vállalkozás az állam számára. Egyrészt azért, mert a beköltözők leadják a komfortos, főbérleti – és általában az apartmanoknál nagyobb – lakásukat, így csökkentik a lakáshiányt, ráadásul egy kis lakásért egy nagyobbat kap cserébe az állam. Másrészt a korabeli számítások szerint egy nyugdíjas házbéli lakrész felépítése olcsóbb, mint egy ugyanakkora kislakás felépítése, tehát az állam kedvezőbb anyagi feltételekkel helyezi el a nyugdíjasait ebben a lakhatási formában, mint ha új lakásokat építene számukra. Ehhez az érvrendszerhez csatlakozik, a néhány évi üzemeltetés után megjelent észrevétel, miszerint a 600 Ft-os térítési díjjal a nyugdíjas házak önfenntartóak, nem szorulnak állami támogatásra.⁵⁶

Erre a gondolatmenetre fűzhető fel az a több helyütt megjelent optimista érvelés, mely szerint hamarosan megjelenik egy olyan magas nyugdíjú réteg, mely

⁵⁴ Dr. Baranyai István – Eiler Erzsébet: A nyugdíjasok számának és ellátásának alakulása. Statisztikai Szemle 47. (1969) 679.; Barta Barnabás: A társadalmi szolgáltatások fejlődése. Statisztikai Szemle 53. (1975) 693.

⁵⁵ Várkonyi Margit: Tatabánya már jelentkezett. Népszava, 1969. szeptember 19. 3.

⁵⁶ Színai J.: Korszerű lakásforma – korszerű életforma i. m. 4.

képes saját maga finanszírozni a nyugdíjasok háza költségeit, sőt voltak, akik szerint reális esélye van annak, hogy a „dolgozói társadalom” öntevékenyen oldja meg saját öregkori lakáshelyzetét. Sőt, a tömeges állami lakásépítésre az öregek számára nincs is szükség.⁵⁷ Szintén az állam tehermentesítését helyezték a középpontba azok a megszólalások, melyek az Öregek Házainak öröklakásos formában való megvalósítását ajánlották (azaz mindenki megvinné a lakrészét), és ezzel összekapcsolva az állampolgári előtakarékoság lehetőségére hívták fel a figyelmet.⁵⁸ Ide sorolhatóak azok a vélemények is, melyek a vállalatok hatáskörébe utalták volna az ilyen intézmények felépítését. (Nem is teljesen eredménytelenül, hiszen Tatabányán a Városi Tanács és a szénbányák finanszírozásában fel is épült egy ilyen otthon.)⁵⁹

Az életmódbeli előnyöket hangsúlyzó érvek az egyén és a közösség, illetve a gondoskodás–önállóság fogalompárok köré csoportosíthatóak.⁶⁰ Ebből a szempontból a nyugdíjas ház legfontosabb előnyének az tűnt a szociális otthonnal szemben, hogy lakói megválaszthatják a közösségi életük mértékét. Abban a pillanatban, amikor túlzottnak érzik az interakciók számát, visszahúzódhatnak a saját lakrészükbe. Azaz egy olyan lakhatási formáról van szó, mely az új környezet ellenére képessé teszi az időseket arra, hogy a lehető legnagyobb mértékben megőrizzék korábbi életformájukat. Ezt olyan szabályok is megerősítették, mint a szabad vendégfogadás lehetősége vagy az „itt semmi sem kötelező” tételmondat a korabeli forrásokban. Természetesen a fordított érvelés is megjelent, mely szerint az Öregek Háza a legjobb gyógyszer a magányosság ellen, hiszen annak alaprajza, elrendezése „már magában is lehetetlenné teszi az egyén elszigetelődését”, mivel a „közlekedő terek nagy része lakótérre változik” és a „lakások tulajdonképpen egy nagy társalgón keresztül közelíthetők meg”.⁶¹ Ennek köszönhetően mindig van lehetőség és (közösségi) tér a másokkal való beszélgetésre, időtöltésre. Ennek kapcsán előnyként jelenik meg a fiatalabb generációkkal, illetve a családtagokkal való kapcsolattartás könnyebbsége is, hiszen a nyugdíjas házak mindig a lakótelepek szerves részeként épültek meg, olyan lakótelepeken, ahol sok fiatal is élt.

⁵⁷ *Zoltán László*: Öt tudományág közös gondja: milyen legyen az öregek lakhatása. Népszabadság, 1965. február 2. 9.

⁵⁸ *Kovács Judit*: A lakás. Magyar Nemzet, 1967. december 17. 5.

⁵⁹ *Várkonyi M.*: Tatabánya már jelentkezett i. m. 3.

⁶⁰ *Dr. Gábor József*: A szociálpolitika néhány kérdéséről. Budapest 13. (1975) 7. sz. 2.

⁶¹ *Szamosi M.*: Öregek háza a budafoki kísérleti lakótelepen i. m. 15–16.

2. kép A kelenföldi nyugdíjsház társalgója
(tervezők Spiró Éva és Újhelyi Jenő)

Forrás: *Pongrácz Zs.: Házak – nyugdíjasoknak* i. m. 13.

Az Öregek Háza kialakításának másik (sokat idézett) előnye az volt, hogy a lakóknak jó életminőségét biztosított az elérhető szolgáltatások mennyisége, minősége és szabadon választhatósága. A korabeli sajtóban megjelent interjúk is azt sugallták, hogy a megszabadítás a házimunka, a fűtés, a takarítás és igény szerint a főzés gondjaitól éppen annyi beavatkozást jelentett az idősek életébe, amennyit még szívesen elviseltek önállóságuk csorbításaként.⁶²

Egyáltalán nem meglepő, hogy ilyen pozitív vélemények után az Öregek Háza kísérletét állami részről eredményesnek értékelték, s a IV. ötéves tervben több ilyen épület építését irányozták elő.⁶³ Ennek köszönhetően 1976-ban már az 1968-as 50 férőhellyel szemben 600 férőhellyel büszkélkedhetett a szociálpolitikáért felelős fővárosi tanácsi tisztviselő.⁶⁴ De nemcsak állami részről tartották eredményesnek az Öregek Házát, a nyugdíjasok is kedvezően fogadták az ajánlatot.⁶⁵ Még

⁶² Olvasói levél. Magyar Nemzet, 1967. december 3.; *Pongrácz Zs.: Házak – nyugdíjasoknak* i. m. 12–15.

⁶³ *Csorba T.: Építési kísérletezések – kísérleti lakótelepek* i. m. 37.

⁶⁴ *Csizmádia Tibor: Jelentős fejlődés előtt az egészségügy.* Budapest 14. (1976) 1. sz. 2–3.

⁶⁵ A budafoki nyugdíjas ház lakói (levél a szerkesztőségnek). Budapest 6. (1968) 10. sz. 24.; Olvasói levél. Magyar Nemzet, 1967. december 3.

1968-ban, az első sajtóhírek után több mint háromezren jelentkeztek (az 50 helyre!) a Lakótervnél, és ha hihetünk a sajtóhíreknek, a lelkesedés később sem csökkent.⁶⁶

Természetesen felmerült néhány negatív vélemény is a nyugdíjas házakkal kapcsolatban. Érdekes módon ezek a kritikák nem kívülről, nem a gerontológusok, szociológusok, közgazdászok, építészek részéről érkeztek, hanem mindig belülről, a lakók, a nyugdíjasok szemszögéből fogalmazódtak meg. Az egyik jellemző kritika a régi életmód megőrzésének kérdését vetette fel. Az életmódhoz ugyanis szorosan hozzátartoznak az évek során felhalmozott tárgyak. Ezeknek egyik fontos csoportját, a bútorokat nem lehetett bevinni a nyugdíjas ház bútorozott lakrészeibe. Ezt sokan az önállóságuk egyfajta korlátozásának fogták fel (hiszen, ha ki akarnának költözni, honnan lesz bútoruk). Mások azt panaszolták, hogy az évek alatt felhalmozott bútoraikat értéken alul kellett eladniuk.⁶⁷

3. kép Előszoba teakonyhával a kelenföldi nyugdíjasházban

Forrás: *Pongrácz Zs.*: Házak-nyugdíjasoknak i. m. 13.

A panaszok egy másik csoportja az újságírói, építési beszámolókból, leírásokból fontos helyet kapó közösségi terekkel szemben fogalmazódott meg. Egyöntetűnek

⁶⁶ *Miklós Dezső*: Első lépések a korszerű gondozási formák felé. Beszélgetés a Lakóterv főmérnökével. *Népszava*, 1967. november 5. 4.; *Ráthonyi János*: Öreg-lak. Magyarország, 1970. szeptember 20. 32.

⁶⁷ *Pongrácz Zs.*: Házak – nyugdíjasoknak i. m. 12., 14.

tűnik a vélemény, hogy ezek a terek kihasználatlanok maradtak, s túl sok helyet foglaltak el, inkább a privát lakrészek méretét kellett volna növelni a rováskra. Ez a visszajelzés a nyugdíjasok részéről azért különösen izgalmas, mert a nyugdíjas házakkal is kapcsolatos életmódkísérlet magját támadta meg. A mosás, takarítás, főzés és egyéb házimunkák éppen azért kerültek „társadalmisításra”, hogy az egyén életét a közösség felé tereljék, nem pedig azért, hogy a magánteret a közösségi rováskra növeljék. Ez a fajta értetlenség, érzéketlenség a közösségi víziókkal szemben nem volt példa nélküli.⁶⁸ Mindenesetre tanulságos, hogy éppen azok fogalmaztak meg vele szemben kritikát, akiket a kísérlet kidolgozói legfőbb célcsoportjuknak tekintettek.

Az Öregek Háza és a nagyvilág

Ahogy az öregek lakhatásáról való gondolkodás, úgy a nyugdíjasok háza mint az egyik (sokat ígérő) megoldás sem magyarországi invenció volt. Sőt, a társadalom öregedésével és az idősek különleges lakásigényeivel való foglalkozás fontosságát és szükségességét újra és újra külföldi példákra hivatkozva igyekeztek aláhúzni a kérdéssel foglalkozó szakemberek. Az kevésbé meglepő, hogy az idősek számarányának növekedése kapcsán a nyugati-ipari társadalmak jelennek meg összehasonlítási alapként, de az már érdekesebb, hogy az idősek számára megfelelő lakástípus keresésénél is elsősorban nyugat-európai országok próbálkozásait boncolgatta a szakirodalom, és csak ezek mellett, után jelent meg a szocialista országok, köztük a Szovjetunió gyakorlata.⁶⁹

A kérdést tárgyaló írások közül terjedelmével és alaposságával messze kiemelkedik az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága által szervezett, az öregek lakásproblémáit boncolgató kollokvium anyaga.⁷⁰ A kiadvány magyar változatát az a Zoltán László állította össze, aki a Lakóterv főmérnökeként az egyik első szakmai cikket publikálta az idősek lakhatásáról. A kollokvium és az annak kapcsán elkészült jelentés igyekezett szisztematikusan feldolgozni a problémakört. A társadalom öregedésének általános elemzésén keresztül közelített az öregedés egyéni jellemzőihez, és azt vizsgálta, hogyan változik meg az egyénnek az öregedés során az egészségügyi állapota és a szocioökonómiai státusza. Ezekből vezette le aztán az idős személyek lakhatási szükségleteit.⁷¹

⁶⁸ Az öregek lakásproblémáiról. Az EGB Kollokviumának rövidített anyaga. VÁTI Dokumentációs Osztálya. Bp. 1967. 53.

⁶⁹ Zoltán L. – Spiró É.: Az öregek lakáshelyzete i. m. 44–45.; Szinai J.: Korszerű lakásforma – korszerű életforma i. m. 1–4.; Zoltán L.: Öt tudományág közös gondja i. m. 9.; Joós F. Imre: Eltartási szerződés helyett: öregotthon. Tükör 3. (1966) 22. sz. 22–23.; Lukács Teréz: A negyedik életkor. Esti Hírlap, 1979. június 29. 5.; Horváth Anitta: Rózsadombon áll az öregek háza. Vas Népe, 1970. október 11. 7.

⁷⁰ Az öregek lakásproblémáiról i. m.

⁷¹ Uo. 11–30.

Nemzetközi kutatásokra hivatkozva a kollokvium résztvevői az idősek legfontosabb szükségleteként az önálló életvitel folytatásának lehetőségét jelölték meg. Ennek természetes formája az, ha az idősek a saját lakásukban maradvá kapják meg az általuk igényelt segítséget. Abban az esetben, ha a saját lakás fenn- és karbantartása már túl nagy fáradságot jelent, megoldás lehet – a kollokvium szóhasználatában – az otthon-lakás, azaz a nyugdíjas ház, és csak végső esetben alkalmazható a szociális otthon, hiszen az csak azoknak az időseknek lehet a lakhelye, akik teljesen magatehetetlenek vagy folyamatos felügyeletre, ápolásra szorulnak.⁷²

A továbbiakban a tanácskozás által az otthon-lakás intézményének részletesen kidolgozott kereteit fogom összehasonlítani a Magyarországon megvalósított Öregek Háza által biztosított körülményekkel. Az első fontos kérdés: ki irányítja ezeket az intézményeket, és mennyi bérleti díjat kell fizetniük a lakóknak. A bizottság egyik esetben sem fogalmazott meg konkrét ajánlásokat, inkább csak a nemzetközi példákat gyűjtötte össze. Ennek kapcsán a jelentés megállapítja, hogy a legtöbb esetben valamilyen közület (Magyarországon a Fővárosi Tanács Szociálpolitikai Osztálya) irányítja ezeket az intézeteket. A lakberekkel kapcsolatban is csak annyit közöl (és itt újra egybecseng a magyar és a nemzetközi gyakorlat), hogy általában a fenntartási költségek határozzák meg a fizetendő lakbér nagyságát, és csak nagyon ritkán játszanak szerepet a szociális szempontok ebben az időseknek szánt lakástípusban.⁷³

Konkrét tanácsok, ajánlások fogalmazódtak meg viszont a lakások mérete és felszereltsége tekintetében. Az egyszobás lakások, mivel az idősek sokat tartózkodnak otthon – szól az indoklás –, legyenek nagyok, azaz minimálisan 15-25 m² között legyen a lakótér, az épületekben található szintek száma pedig ne haladja meg a kettőt.⁷⁴ Hasonló méretben épültek fel Magyarországon a nyugdíjas házak apartmanjai, tehát a magyar gyakorlat ebben is illeszkedett a nemzetközi ajánlásokhoz. Felhívták még a figyelmet a fűtés fontosságára (az idősek 2-3 fokkal magasabb hőmérsékletet igényelnek, mint az átlag népesség), a világításra, a beépített szekrények jelentőségére és a háztartási gépek egyszerű kezelhetőségére.⁷⁵ Amennyire ezt meg lehet ítélni, ezek a szempontok is mind megjelentek a magyar esetben. A normát meghaladó rakodó felülettel, nagyobb ablakkal, az idősek kívánalmainak megfelelő konyhával szerelték fel a budafoki, kelenföldi és zuglói nyugdíjas házakat. Egy pontban még túl is teljesítette a nemzetközi ajánlásokat a magyar gyakorlat: a fürdőszobák kérdésében. Amíg a kollokvium anyaga elfogadhatónak tartotta azt is, hogy szintenként közös fürdőszobával szereljék fel az idősek számára épített intézményeket, addig Magyarországon ez fel sem merült,

⁷² Uo. 32–33.

⁷³ Uo. 36–38., 40.

⁷⁴ Uo. 47.

⁷⁵ Uo. 48.

minden lakrész saját fürdőszobát kapott. Az Öregek Háza által nyújtott szolgáltatások is teljesen megfeleltek a nemzetközi normáknak, étkezés, takarítás, ápolónő jelenlétének biztosítása és közösségi programok szervezése mind itthon, mind külföldön a biztosítandó szolgáltatások közé tartoztak.⁷⁶

Vita tárgyát képezte azonban, hogy hány lakást foglaljanak magukba ezek a komplexumok, valamint az is, hogy hova kell elhelyezni az öregek számára épített házakat. A méretnél (ahogy általában) a közösségi és gazdaságossági szempontok küzdöttek egymással. Minél több lakrészt tartalmaz ugyanis egy épület, fajlagosan annál olcsóbb a ház felépítése, de egy bizonyos létszám fölött már nincs lehetőség arra, hogy valódi közösség váljék a lakókból. Magyarország a 25-55 lakást tartalmazó épületeivel inkább a kisebb intézményeket építők közé tartozott. A „rekordot” Svájc és az USA tartotta az épületenkénti 150 lakással.⁷⁷

Az épületek elhelyezésének kérdése két problémakört rejtett magában. Egyrészt azt kellett eldönteni, hogy az idősek magukban, egy kolóniában vagy egy nagyobb közösség részeként legyenek-e elhelyezve, illetve, hogy az épületek a városközponthoz, tömegközlekedési csomópontokhoz közel vagy azoktól távol, csendesebb területen helyezkedjenek-e el.⁷⁸ Magyarország a nyugdíjas házak tekintetében (a szociális otthonok esetében nem!) ebben is a többségi nyugat-európai álláspontot követte. Az Öregek Háza lakótelepek részeként, jó közlekedési összeköttetéssel rendelkező területen épültek meg.

Összegezve elmondható, hogy az 1960–1970-es években felépült nyugdíjas házak az üzemeltetés módjában, a felszereltségben, a nyújtott szolgáltatásokban és gondozási filozófiájukban is megfeleltek a nyugat-európai sztenderdeknek. Ez különösen fontos tény annak fényében, hogy a korabeli szakirodalom (a statisztikai adatok alapján joggal) folyamatosan a lépéshátrányt, az idősgondozás infrastruktúrájának elégtelenségét hangsúlyozta. Ezen a kettősségen az sem változtat, ha tudjuk, valójában a nyugdíjas házak Magyarországon csak néhány, gazdag kiválasztottnak biztosíthatnak komfortos öregkort.

Milyenek az öregek?

Az idősek a nyugdíjasok háza kapcsán folyó diskurzusban

Végezetül annak járok utána, hogy milyen kép rajzolódik ki magukról az öregekről/ idősekről a nyugdíjas házokról szóló beszámolók alapján. Láthattuk, hogy a nemzetközi ajánlások és hazai építészeti elképzelések is az önállóságot, az önálló életvitel

⁷⁶ Uo. 51–54.

⁷⁷ Uo. 58–59.

⁷⁸ Uo. 60.

folytatásának lehetőségét tartották a legfontosabbnak. Vajon mennyire visszaigazolható ez a tiszteletteljes megközelítés az Öregek Házáról folyó közbeszéd kapcsán?

Az idősek lakhatásáról folyó diskurzus néhány jellemzőjét elemezve feltűnő, hogy kevés kivétellel az idősek lakhatásáról és különösen az Öregek Házáról szóló közbeszéd a napi- és hetilapok hasábjain folyt. Láthattuk, hogy a társadalom öregedéséről természetesen készültek tudományos publikációk is, de a kifejezetten az öregek lakáshelyzetére koncentrálnak szociológiai tanulmányra 1985-ig kellett várni.⁷⁹ Ez lehet annak következménye, hogy az idősek lakhatásáról folyó diskurzust valójában az építészek kezdeményezték, és ők voltak azok, akik a sajtóban a kérdés szakértőiként megjelentek.⁸⁰ Ebből a szakértői pozícióból cselekedve hívták aztán meg a probléma közös elemzésére a több tudományág (demográfia, szociológia, gerontológia, közgazdaságtan) képviselőit.⁸¹ Feltűnő, hogy a magány leküzdéséről, a közösség építéséről is mindig az építészek nyilatkoztak.⁸² Még izgalmasabb ez az eredmény, ha azt is számításba vesszük, hogy az építészek értelmiségi, társadalommérnöki pozíciója éppen az 1960-as évektől rendült meg – Magyarországon és szerte Európában egyaránt. Ettől az időponttól erősödtek azok a hangok, melyek a technológia és a gazdaságosság uralmát panaszolták az építészeti gondolat felett.⁸³ Természetesen a „szakértők” mellett az újságírók, a riportokat készítő és az újságcikkeket megfogalmazók is formálták azt a képet, amely az idősekről az Öregek Háza kapcsán kialakult. Sokat elmond az idősekről való gondolkodásról az, hogy legkevésbé éppen maguk a nyugdíjasok jelentek meg a kérdést tárgyaló írásokban. Ha mégis, akkor is inkább illusztrációként, fényképszerűen, de semmiképpen sem a diskurzus alakítóiként.⁸⁴

Amint korábban láthattuk, a hivatalos szakmai értékelés szerint az idősek egyik legfontosabb vágya az önállóság volt, az önálló életvitel képességének megőrzése. Ez a vágy és annak fontossága a laikus közbeszédben is megjelent. Ezek mellett természetesen más, időseknek tulajdonított szükségletek is megfogalmazódtak a sajtó nyilvánosságában. Közülük az első a közösség iránti vágy. A közösségben létezés igénye két formában is megjelent: az egyik a családdal, a gyerekekkel és az unokákkal való együttlét, a másik az egykorú társakkal való kapcsolattartás. Az időseknek tulajdonított közösség iránti vágy említése mindig összekapcsolódott a visszavonulás, visszahúzódás lehetőségének biztosításával. Mindkét igény egyben feladatként is jelent meg a társadalom számára, de mindkettőre megoldást kínált a nyugdíjas

⁷⁹ Ernst G.: Az öregkorú népesség lakáshelyzete i. m. 127–147.

⁸⁰ Zoltán L. – Spiró É.: Az öregek lakáshelyzete. i. m. 44–45.

⁸¹ Zoltán L.: Öt tudományág közös gondolja i. m. 9.; Miklós D.: Első lépések a korszerű gondozási formák felé i. m. 4.

⁸² Szabolcsi G.: A XXII. Kerület i. m. 42.; Fedor Éva: Felépül az első „öregek háza”. Magyar Nemzet, 1967. december 30. 5.; Várkonyi M.: Tatabánya már jelentkezett i. m. 3.; Varga Zs.: Családi szálloda i. m. 4.

⁸³ Keller Márkus: Szocialista lakhatás. Bp. 2017.

⁸⁴ Joós F. I.: Eltartási szerződés helyett: öregotthon i. m. 23–24.

ház, a lakótelepeken való elhelyezéssel és a privát és közösségi terek megteremtésével. A nyugdíjasok szükségleteiről kialakított kép következő eleme a munka. Természetesen szükségletként megjelent a nyugalom és az egészségügyi ellátás is, de a munka, az elfoglaltság, a hasznosság érzésének szükségessége ennél sokkal gyakrabban került elő. Érdekes azonban, hogy a munka csak nagyon ritkán jelent meg termelő munkaként, sokkal inkább jelentett szórakozást, hobbit vagy az unokákkal való alkalmoszerű foglalkozást. Ez azt is jelenti, hogy az idősök munkájára nem a tapasztalataik vagy tudásuk miatt van szükség, hanem azért, mert ezzel elfoglalják saját magukat. A társadalmi hasznosság ebből a szempontból csak másodlagos.

Ezek után milyen tulajdonságokkal festették meg az öregek képét a korabeli diskurzusban? Leginkább a magányos, beteg, anyagi és erkölcsi támogatásra szoruló idős ember képe jelenik meg, aki fél attól, hogy egyedül marad, és többé nem tud magáról gondoskodni. Az idősokról alkotott képet legjobban Zoltán Lászlónak a Lakóterv főmérnökének a szavai foglalják össze: „az öregedő ember éppúgy intézményes, sokoldalú társadalmi gondoskodásra szorul, mint a gyermek”.⁸⁵

Ha az idősokról való gondolkodást kiemeljük a nemzeti keretek közül és megvizsgáljuk, hogyan gondolkodtak az idősokról és milyen „idősképet” használtak Európában, akkor a magyarországi helyzet is izgalmas megvilágításba kerül. Nyugat-Európában a második világháború után a nyugdíjbiztosítási rendszer kiépülése nyomán nyugdíjba vonulók tömegével párhuzamosan megváltozott az idősokról, az öregkorról való gondolkodás is. Az aktív idősor ideája győzedelmeskedett a viszályzó, a kontemplatív életmódot előnyben részesítő szemlélet felett. A gerontológia által tudományos kutatásokkal is igazolt felfogás szerint a helyes, boldog és kiegyensúlyozott öregkor titka az aktív, termékeny és társadalmilag hasznos cselekvő életmód. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a nyugdíjasok házai kapcsán kialakult diskurzust, jól látszanak a különbségek. Bár az aktivitás és az alkotóerő itt is jelen van, korántsem olyan hangsúlyosan, mint Nyugat-Európában. A magányos, elhagyott, gyámolításra szoruló idős ember képe sokkal többször került bemutatásra.

Következtetések

Az öregedésről, az idősokról folyó diskurzusok legtöbbször normatívak. Nem konkrét tényeket, tapasztalatokat akarnak rögzíteni és továbbadni, sokkal inkább elvárásokat fogalmaznak meg azzal kapcsolatban, hogyan gondolkodjanak az idősök a fiatalokról és általában a társadalom egésze az idősokról. Ebben az értelemben tehát ezek morális diskurzusok is.

⁸⁵ *Miklós D.*: Első lépések a korszerű gondozási formák felé i. m. 4.

Ha ezzel a szemüveggel keressük a választ arra a kérdésre, hogy milyen képet rajzol meg magáról az 1960–1970-es évek magyar, szocialista társadalma az Öregek Háza kapcsán, sajátos eredményre jutunk. A szakmai beszámolók alapján egy a felhalmozódó szociális problémákkal megküzdeni nem tudó, Nyugatra figyelő, de a fejlett ipari társadalmaktól leszakadó ország képe bontakozik ki előttünk. Egy olyan országé, mely egyre kevésbé képes az idősebb korosztály problémáit megoldani. A szélesebb nyilvánosságot elérő diskurzusban a nyugdíjasok házai kapcsán egy jóléti, egyre gazdagodó szocialista társadalom képe bontakozik ki, mely nyugatra néz és a fejlett ipari társadalmakhoz méri magát. Egy olyan szocialista társadalomé, amelyben kialakul egy egyre népesebb, gazdag nyugdíjas réteg. Ennek megfelelően a szakmai diskurzussal ellentétben a Nyugatra tekintés eredménye nem a lemaradás megállapítása, hanem egy öntudatos, az elért eredményekre büszke „utolérés diskurzus”. Ez a korabeli szakmai és a nyilvános kommunikáció közötti, sokszor tudatosan nem is megtapasztalt feszültség máig meghatározza sokaknak a Kádár-rendszerrel és a rendszerváltásról alkotott képét és a szociális ellátórendszerhez való viszonyát, azzal szemben támasztott elvárásait is.

HOUSING FOR THE OLD

The Old People's Home on the Experimental Building Estate of Budafok

By Márkus Keller

SUMMARY

By the middle of 1960, Hungary had become a society of the old. The paper examines the challenges presented by the ageing population in the context of another burning social problem – that of housing. An answer is sought to the question of how the Kádár regime, which simultaneously recognized the problems raised by an ageing society and a lack of housing, tried to satisfy the mass need for housing that emerged particularly among the ranks of the older generations. What needs were acknowledged as legitimate by the government? What kinds of housing were offered in response to the problem? In what ways were old people talked about in public parlance in relation to the appearance of such housing? These are the major issues treated in the paper. The answers that are proposed bring us nearer to an understanding of the self-image of socialist Hungary as well.